

ՀՏԴ 809. 198.1

Հայոց լեզու

Շոդեր ՄԻՆԱՍՅԱՆ

ԱրՊՀ, ք.գ.թ., դոցենտ, ակ. Ս. Աբրահամյանի անվան հայոց լեզվի ամբիոն

Հասմիկ ՂԱԶԱՐՅԱՆ

ԱրՊՀ, ք.գ.թ., դոցենտ, ակ. Ս. Աբրահամյանի անվան հայոց լեզվի ամբիոն

E-mail: Shoger. minasjan@mail. ru, Hasmik. ghazaryan @mail.ru

**ՔԵՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԱՆՕՐԻՆԱԶՈՓ
ԻՐՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ
ՀԱՅԵՐԵՆԻ
ԱՆՈՒՆ ԽՈՍՔԻ ՄԱՍԵՐԻ
ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ**

Սույն աշխատանքը ներկայացնում է ժամանակակից հայերենի անուն խոսքի մասերի համակարգում առկա քերականական անկանոնություններն ու շեղումները: Դրանք վերաբերում են գոյականի ու դերանվան հոգնակիի կազմությանն ու հոլովմանը, նրանց հոդագործածությանը, ածականի ու թվականի փոխանվանական գործածությանը և մի շարք այլ իրոդությունների: Հիմնականում նշվում են նաև քննվող իրոդությունների գոյության պատճառները:

Բանալի բառեր՝ անկանոնություն, բացառություն, շեղում, գոյական, ածական, թվական, դերանուն, հոլովում, հոգնակի թիվ, փոխանուն:

Մ. Минасян А. Газарян

**НЕЗАКОНОМЕРНЫЕ ГРАММАТИЧЕСКИЕ ЯВЛЕНИЯ В
СИСТЕМЕ ИМЕННЫХ ЧАСТЕЙ РЕЧИ В СОВРЕМЕННОМ
АРМЯНСКОМ ЯЗЫКЕ**

В данной работе представлены незакономерные явления и отклонения в грамматической системе именных частей речи современного армянского языка. В частности рассматриваются образование множественного числа и склонение существительных и местоимений, их субстантивация и употребление с артиклями, также иные их проявления. В основном анализируются причины возникновения исследуемых явлений.

Ключевые слова: незакономерные явления, исключение, отклонение, существительное, прилагательное, местоимение, склонение, множественное число, субстантивированные части речи.

*Sh. Minasjan H.Ghazaryan***GRAMMATICAL IRREGULARITIES IN THE SYSTEM OF
NOMINAL PARTS OF SPEECH IN MODERN ARMENIAN**

The given article presents grammatical irregularities and deviations in the system of nominal parts of speech in Modern Armenian. These concern the formation of plural of noun and pronoun, their declension and combination with articles and some other phenomena. The study focuses on the causes of the analyzed events.

Keywords: *irregularity, exception, deviation, noun, adjective, numeral, pronoun, declension, plural, substantivized parts of speech*

Լեզվական միասնական համակարգի առանձնահատկություններից մեկն այն է, որ պատմական զարգացման տվյալ փուլում լեզուն ունենում է իր ենթահամակարգերին բնորոշ որոշակի հատկանիշներ: Լեզուն պատմական փոփոխություններով փորձում է հասնել ձևերի, իմաստների, կադայարների միասնության ու ընդհանրության, ուստի պատմական զարգացման յուրաքանչյուր փուլում նա ունենում է իր համակարգին բնորոշ հատկանիշների ամբողջություն: Այսպես, եթե գրաբարի հոլովման ու խոնարհման համակարգերին բնորոշ է թերականությունը, որը հիմնականում բնութագրվում է բազմիմաստ վերջավորությունների առկայությամբ, ապա ժամանակակից հայերենի համակարգին ավելի բնորոշ են մենիմաստ քերականական վերջավորությունները և քերականական ձևերի վերլուծական կազմությունը: Ու քանի որ լեզվի մեջ քերականական ձևերի կազմության եղանակներն ու դրանց ծառայող միջոցներն ունեն համակարգային բնույթ, ուստի հնարավոր է դառնում բնութագրել լեզվի զարգացման յուրաքանչյուր փուլ որպես որակապես յուրահատուկ համակարգ: Մյուս կողմից, սակայն, որքան էլ լեզուն ձգտում է իր քերականական կառուցվածքի (և ոչ միայն) միասնականության ու ընդհանրականության, այնուամենայնիվ լեզվի զարգացման յուրաքանչյուր փուլում պահպանվում են, շարունակում են գործել, սաղմնավորվում են այնպիսի իրողություններ, որոնք չեն համապատասխանում լեզվի տվյալ փուլի համար կենսունակ, առավել ընդհանուր ու միասնական բնույթ ունեցող ձևերին: Լեզվական նման իրողությունների պատճառները տարբեր են լինում՝ լեզվի նախորդ շրջաններից պատմականորեն փոխանցումն ու պահպանումը, բարբառներից ու այլ լեզուներից՝ երկարատև շփման ու ազդեցությունների հետևանքով մուտք գործելը, լեզվի տվյալ փուլում առաջացող, բայց դեռևս կանոնական մակարդակի չհասած և համընդհանուր չդարձած իրողությունների առկայությունը, քերականական համաբանությունը և այլն:

Լեզվական կանոնիկ, բայց ոչ կենսունակ ու ոչ ընդհանրական իրողությունները վերաբերում են լեզվի բոլոր մակարդակներին՝ հնչյունական, բառային, քերականական:

Սույն հոդվածը ներկայացնում է ժամանակակից հայերենի անուն խոսքի մասերի համակարգում առկա լեզվական այն իրողությունները, որոնք, լինելով հակահամակարգային, ընդունելի են լեզվական նորմի կողմից: Մեր աշխատանքը մի քայլ է ժամանակակից գրական հայերենի լեզվական նման իրողությունները

ամբողջական տեսքով ներկայացնելու, ինչպես նաև մասնագիտական գրականության մեջ չներկայացված որոշ երևույթներ վերլուծելու ճանապարհին:

Քննությունը սկսենք գոյականի հոգնակիի կազմությունից:

Ժամանակակից գրական հայերենում գոյականի հոգնակին օրինաչափորեն կազմվում է **եր, ներ** մասնիկներով, հոգնակիի կազմության մեջ որոշ դեր ունեն նաև **իկ, այք, ք** մասնիկները: Միավանկ բառերը ստանում են **եր**, բազմավանկ բառերը՝ **ներ** հոգնակերտները:

Որոշ միավանկ բառերի՝ հին հայերենում ունեցած վերջնահանգ **ն-ն**, որը եզակիում ընկել է, հոգնակիի կազմության ժամանակ վերականգնվում է, ինչպես՝ **թռռ-թռռներ, մուկ- մկներ**, ընդ որում սա վերաբերում է նաև այն դեպքերին, երբ այդ միավանկ բառերը հանդես են գալիս որպես բաղադրյալ բառի վերջին բաղադրիչ, ինչպես՝ **տղաթռռ- տղաթռռներ, դաշտամուկ- դաշտամկներ**: Անկախ պատճառից՝ արդյունքում ստացվում է մի շարք միավանկ բառերի հոգնակիի՝ **ներ** մասնիկով կազմություն: Սակայն այս իրողությունը ևս ունենում է շեղումներ. մի քանի միավանկ բառերի գրաբարյան բաղաձայնահաջորդ **ն-ն** հոգնակիի կազմության ժամանակ չի վերականգնվում, որի հետևանքով միավանկ բառը օրինաչափորեն ստանում է **-եր** մասնիկը: Այդ բառերն են՝ **մասս(մասսն)- մասեր, կողմ(կողմն)- կողմեր, սերմ(սերմն)- սերմեր, ող(ողն)- ողեր, ռունգ(ռունգն)- ռունգեր, անձ(անձն)- անձեր, որդ(որդն)- որդեր, ուլ(ուլն)- ուլեր, բուրգ(բուրգն)- բուրգեր, բուռ(բուռն)- բուռեր//բռեր**:

Միավանկ բառերից **ռուս** բառը ևս ստանում է **ներ**, որը բացատրվում է բառի բարբառային արտասանությամբ՝ **(ը)ռուս** կամ **(ու)ռուս**, որով բառը դառնում է երկվանկ և ստանում **ներ**. վերջինս պահպանվում է նաև գրական հայերենում **ռուս** արտասանության դեպքում:¹

Բազմավանկ բառերից **ստեղն, եղեգն, բևեկն** պարզ, նաև **ազն, ակն, եղն, ոտն** երկվանկ վերջնաբաղադրիչով բարդ բառերը **եր** մասնիկ են ստանում՝ **ստեղն-ստեղներ, եղեգն- եղեգներ, բևեկն- բևեկներ, արքայազն- արքայազներ, որմզդեղն- որմզդեղներ, շողակն- շողակներ, հետիոտն- հետիոտներ** և այլն:² Կարծում ենք՝ այս բառերի՝ հոգնակիում **ներ** ստանալուն խանգարում է բառավերջում բաղաձայնների և հատկապես **ն-ի** առկայությունը. բաղաձայնների կուտակումը կառաջացնի անբարեհնչություն:

Իկ մասնիկով հոգնակի է կազմում միայն **մարդ** բառը, նաև այն բաղադրյալ բառերը, որոնց վերջին բաղադրիչը **մարդ** բառն է՝ **նախամարդ- նախամարդիկ, տղամարդ- տղամարդիկ**:

Կին բառի հոգնակին գրաբարաձև է՝ **կանայք**: Խոսքին հոետորականություն հաղորդելու նպատակով որպես կոչական գործածվում են նաև **տիկնայք** և **պարոնայք** ձևերը, սակայն նրանց համար կանոնական է **ներ-ով** հոգնակիակազմությունը:

Ըստ Ջահուկյանի՝ պատմական առումով ժամանակագրական տարբեր մակարդակներից են գալիս **կին** և **մարդ** բառերի հոգնակիի կազմության եղանակները: **Կին** բառի հոգնակիի կազմության եղանակը շատ հին է, այն առանձնահատուկ է եղել նույնիսկ համահնդեվրոպական շրջանում: **Մարդ** բառի

¹ Տե՛ս Մբրահամյան Ս.Գ. և այլք, *Ժամանակակից հայոց լեզու*, հ. 2, Ե., 1974, էջ 49:
² Տե՛ս Ավետիսյան Յու., Ջաքարյան Հ., *Հայոց լեզու. Ձևաբանություն*, Ե., 2008, էջ 17:

հոգնակիի կազմության եղանակը սահմանափակ և առանձնահատուկ բնույթի էր նաև հին հայերենի շրջանում: ¹

Ինչ վերաբերում է **իկ** մասնիկի ծագմանը, ապա, ըստ Ջահուկյանի, այն առաջացել է **իկ** ածանցից. <<Եթե տվյալ ածանցը, բացի հավաքական իմաստ արտահայտելուց, ունի նաև այլ կարգի իմաստներ, և հավաքական իմաստ արտահայտելը նրա համար գլխավորը չէ(հմտ.- ություն-ը ուսանողություն, ուսուցչություն և այլ բառերի մեջ), ապա մենք գործ ունենք իսկական հավաքական բառերի հետ. այլապես տվյալ ածանցը յուրահատուկ միջին դիրք է գրավում հավաքական ածանցի ու հոգնանիշ վերջավորության միջև: Այս դեպքում հող կա անցման համար: Հայտնի է, օրինակ, որ արդի գրական հայերենի և բարբառների հոգնանիշ վերջավորությունները ծագում են նախկին հավաքական ածանցներից: Կարելի է ասել նույնիսկ, որ դրանցից **եր-ը** և **ներ-ն** են միայն վերածվել իսկական հոգնակերտ վերջավորությունների, իսկ **իկ-ը** և **այք-ը** դեռ լիովին չեն խզել կապերը ածանցներից և պահպանում են հավաքականության որոշ երանգ>>: ²

Ժամանակակից գրական հայերենի անվանական, մասնավորապես հոլովական համակարգի մասնիկները գլխավորապես մենիմաստ են, յուրաքանչյուր վերջավորություն մեկ իմաստի կրիչ է. **ընկերներիցս** բառաձևում **ներ-ը** արտահայտում է թվի, **ից-ը**՝ հոլովի, **ս-ն**՝ առկայացման քերականական իմաստ: Այս ընդհանրությունից շեղվում են **անք, ենք, ոնք, ունք** մասնիկներով գոյականները, որոնցում ուղիղ ձևում հանդես եկող **ք** մասնիկը, ինչպես նաև սեռական տրականի **ց-ն** արտահայտում են և՛ հոգնակի թվի, և՛ հոլովի իմաստ: Նշանակում է՝ այս դեպքում ունենք մասնիկների բազմիմաստություն:

Ժամանակակից գրական հայերենի տրական հոլովը ունի 8 հոլովիչ, որոնցով և անվանվում են ժամանակակից հայերենի 8 հոլովումները: Անկախ այս կամ այն հոլովման պատկանող բառերի քանակից՝ բոլոր այս ութ հոլովումներն էլ համարվում են կանոնական և օրինաչափ: Օրինաչափությունից շեղվում է **աղջիկ, սեր** և **մահ** բառերի հոլովումը. **աղջիկ-ը** հոլովվում է արտաքին թեքման **ա** հոլովումով, **սեր-ը**՝ արտաքին թեքման **ո** հոլովումով, իսկ **մահ-ը**՝ **վան**: Ընդ որում **սեր** բառի հոլովման անկանոնությունը չի սահմանափակվում միայն տրականում **ո** արտաքին հոլովիչ ստանալով. տրականի հողավոր տարբերակը ունենում է **սիրուն** ձևը, որը առաջացել է հետևյալ հնչյունափոխությամբ՝ գրբ. սեր-սիրոյ-սիրոյն, աշխ.սիրո- սիրոյն-սիրուն:³ **Սեր** բառի բացառականում **ց-ից** առաջ ևս հանդես է գալիս **ու** մասնիկը՝ **սիր-ու-ց**, մինչդեռ բացառականում **ուց** վերջավորություն ունենում են միայն **ու** հոլովման պատկանող բառերը: **Սիրուց** բառաձևի **ու-ն**, ամենայն հավանականությամբ, գալիս է տրականից, քանի որ, ինչպես հայտնի է, բառերի մի մասի բացառականը կազմվում է տրականի հիմքից: Տրականում հողի առկայությամբ **ո-ի ու-ով** փոխարինումը տեղի է ունենում ոչ միայն **սեր**, այլև **աստված** բառում՝ **աստծո+ն** > **աստծուն**, ընդ որում խոսքը ոչ միայն **ն**, այլև **ս,դ** հոդերին է վերաբերում՝ **սիրուս, աստծուդ**:⁴

¹ Տե՛ս Ջահուկյան Գ., Բ., *Ժամանակակից հայերենի տեսության հիմունքները*, Ե., 1974, էջ 184:

² Նույնը, էջ 184-186:

³ Սաստրյան Մ. Ե., *Ժամանակակից հայոց լեզու*, Ե., 1989, էջ 75:

⁴ Գ. Ջահուկյան Գ., Բ., նշվ. աշխ., էջ 210:

Այլաձև հոլովման շարքը դասվող մյուս բոլոր բառերը (**հույս, լույս, սուգ, աստված, հավատ, մամուլ, խնդիր, պատիվ, հուր(ո արտաքին հոլովիչ), կայսր, դուստր(ե ներքին հոլովիչ), հանգիստ, կորուստ, ծնունդ, գալուստ** (յան արտաքին հոլովիչ) ունեն նաև կանոնավոր ի հոլովում, իսկ **աստված** բառը՝ կանոնավոր **ու** հոլովում:

Քննվող բառերի այլաձևությունը պատմական հիմք ունի, որոշ կապացություններում պահպանվում է գրաբարյան հոլովաձևը՝ **սգո թափոր, հավատո հանգանակ, մամլո ասուլիս, խնդրո առարկա, կորստյան ցավ** և այլն:

Այլաձև է համարվում նաև **մարդիկ** և **կանայք** բառերի հոլովումը՝ մարդկանց, կանանց:

Սովորաբար գոյականի եզակի և հոգնակի հոլովաձևերի միջև տարբերությունը լինում է քերականական թվի հարցում, իսկ բուն հոլովական տեսակետից դրանք համապատասխանում են իրար: Սակայն ժամանակակից հայերենում որոշ բառերի եզակի և հոգնակի ձևերի միջև լինում է անհամապատասխանություն: Այսպես՝ **լեռ, տուն** բառերը և սրանցով վերջացող բաղադրյալ բառերը, **-ում ածանցով** վերջացող բառերի զգալի մասը, **առաջ** բառը, եզակի հարացույցում չունենալով ներգոյական հոլով, հոգնակիում ունեն, օրինակ՝ **լեռում** հոլովաձև չկա, բայց կա **լեռներում**:

Բաղաձայնահաջորդ **ն**-ով վերջացող միավանկ բառերը (նաև որոշ բազմավանկ բառեր՝ **ամառն, ձմեռն, շարժումն**) ժամանակակից հայերենում ենթարկվում են **ան** արտաքին հոլովման, որը առաջացել է **ա** ներքին հոլովիչի և բառավերջի **ն**-ի կցումով: Այս միավանկ բառերի՝ հոգնակիի կազմության ժամանակ ևս **ն**-ն վերականգնվում է(կան բացառություններ, որոնց մասին խոսվել է), ինչպես՝ **բեռ- բեռան- բեռներ, գառ- գառան- գառներ**: Այս բառերի շարքից դուրս են մնում **հարս, մատ, ակ, կուռ** (վերջինս բնորոշ է խոսակցական լեզվին) բառերը, որոնք հոգնակիում ստանում են **ներ**, բայց հոլովվում են **ի** հոլովմամբ, ինչպես՝ **հարս- հարսներ- հարսի, մատ- մատներ- մատի, ակ- ակներ- ակի**:

Թեք հոլովաձևերի հոլովական մասնիկները կարող են ավելանալ ինչպես բառի անհնչյունափոխ, այնպես էլ հնչյունափոխված հիմքերին:

Չանդրադառնալով օրինաչափորեն կատարվող հնչյունափոխություններին (**ի>ը, ի՛, ու>վ, ու՛, ե>ի** և այլն)՝ ներկայացնենք եզակի օրինակներում կատարվող դեպքերը.

-**անուն** բառի հոլովման ժամանակ տեղի է ունենում ոչ թե ու>ա, այլ 0>ա հերթագայություն,

-**կաշի** բառի հիմքը բնորոշվում է **ի>վ** հնչյունափոխությամբ,¹

-**աստված** բառի հիմքը բնորոշվում է **վա>ը** հերթագայությամբ,²

-**կանայք** բառի հոլովման ժամանակ կատարվում է **յ-ք>ն-ց** հերթագայություն:³

Հետաքրքիր իրողություն է, որ գրաբարյան բաղաձայնահաջորդ **ն**-ն, որը վերականգնվում է բառակազմության, հոգնակիի կազմության և պատմական դիտարկմամբ նաև տրական հոլովում, միայն **դուռ** բառի դեպքում առկա է նաև

¹ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 186:

² Տե՛ս նույն տեղը, էջ 187:

³ Տե՛ս նույն տեղը:

բացառական և գործիական հոլովածներում: Հմնտ.՝ **դուռ- դռնից-դռնով, բայց՝ ձուկ- ձկից- ձկով, բեռ- բեռից- բեռով:**

Նույն բառի հոլովական այս կամ այն իմաստը տարբեր ձևերով արտահայտելու երևույթը առաջացնում է հոլովական զուգաձևություններ, որոնք շատ են հատկապես տրական հոլովում: Բնչպես նշում է Մ.Ասատրյանը, զուգաձևությունների առկայության հիմնական պատճառը ժամանակակից հայերենի ընդհանրական **ի** հոլովման գերիշխող դիրքն է:¹ Հետևաբար տրական հոլովում զուգաձևություն ունեցող բոլոր բառերի հոլովման տիպերից մեկը **ի** հոլովումն է: Բացառություն են կազմում միայն **տաքի** և **աստված** բառերը, որոնք տրականում ունեն համապատասխանաբար **ու//վա** և **ու//ո** հոլովիչները, ինչպես՝ **տաքու// տարվա, աստծու// աստծո:**

Գոյականի կարևոր քերականական կարգերից է նաև առկայացումը, որը իրականանում է հոդերի միջոցով: Հոդերի արտահայտած իմաստներն ու գործառության դեպքերը հիմնականում օրինաչափ են ու ընդհանրական: Ընդհանուր օրինաչափությունից կան եզակի շեղումներ:

Ժամանակակից հայերենում հատուկ անունները ստանում են որոշիչ հոդ՝ անկախ հատուկ անվան փոխառյալ լինել- չլինելուց, նաև անկախ այն հանգամանքից, թե այդ հատուկ անունը եզակի է գործածված, թե առանձնահատուկ դեպքերում դարձել է հոգնակի: Այս օրինաչափությունից շեղվում են **անք, ենք, ոնք, ունք** մասնիկներով հոգնակիները, որոնք անհոդ են թե՛ ուղիղ, թե՛ թեք հոլովածներում, ինչպես՝ **Գրիգորենք- Գրիգորենց, Վեդունք- Վեդունց, Վարդանանք-Վարդանանց:** Հոդ չեն ստանում նաև այս մասնիկներով կազմված հասարակ անունները (**պապոնք, հերանք**), **մարդիկ, կանայք(տիկնայք, պարոնայք)** բառերը: **Աստված** բառը եզակի ուղիղ ձևում միշտ անհոդ է, իսկ տրականում և հոգնակի ձևերում կարող է լինել հոդով՝ աստծուն, աստվածները, աստվածներին: Պետք է նկատի ունենալ, որ աստված բառը, հատուկ անուն որոշիչ ունենալու դեպքում եզակի ուղիղ ձևում հանդես է գալիս հոդով, օրինակ՝ **Տիր աստվածը, Վահագն աստվածը** և այլն:

Ժամանակակից հայերենում բառահարաբերական ձևայինները բառին կցվում են որոշակի հաջորդականությամբ: Այսպես՝ անվանական համակարգում այդ հաջորդականությունը ենթադրում է հոգնակերտ վերջավորություն, հոլովական վերջավորություն, հոդ: Սակայն փոխանուն տրականի հոլովման ժամանակ հոլովական վերջավորությունները հանդիպում են որոշիչ հոդից հետո, օրինակ՝ **Հակոբին-ը, Հակոբին-ի-ն, Հակոբին-ից, Հակոբին-ով, Հակոբին-ում** և այլն:²

Ածական խոսքի մասը չունի գոյականին հատուկ քերականական հատկանիշներն ու դրանց դրսևորման բազմազանությունը: Ուստի և ածական խոսքի մասի համակարգում քիչ են գործող օրինաչափությունից շեղումներն ու բացառությունները:

Հայտնի է, որ ածականի գերադրական աստիճանի կազմությանը մասնակցում են **ամենա-** և **-ագույն** ածանցները, որոնց համատեղ գործածությունը նույն բառի մեջ համարվում է սխալ: Այս երևույթը թույլատրելի է միայն մարզական մի երկու տերմինի մեջ, որոնք պատճենված են ռուսերենից

¹ Տե՛ս Մասատրյան Մ.Ե., նշվ. աշխ., էջ 85:

² Ջահուկյան Գ.,Բ., նշվ. աշխ., էջ 212:

(**наилегчайший-ամենաթեթևագույն, наилучший-ամենալավագույն**) և կազմվել են չափի հատկանիշի բազմաստիճանություն արտահայտելու պահանջով:¹

Ածականը ունի փոխանվանաբար գործածվելու հատկություն, որի հետևանքով նա ստանում է հոդ, հոլովվում **ի** հոլովմամբ եզակի և հոգնակի թվերով և նախադասության մեջ կատարում գոյականին հատուկ շարահյուսական պաշտոններ: Ընդ որում փոխանուն բառի **ի** հոլովմամբ հոլովվելը վերաբերում է ոչ միայն ածականին, այլև բոլոր փոխանուններին: Այս օրինաչափությունից շեղվում է միայն **բարի** բառը, որը հոլովվում է **ու** հոլովմամբ՝ **բարու- բարուց** և այլն: Կարծում ենք՝ պատճառը համաբանությունն է, քանի որ **ի**-ով վերջացող բառերը հիմնականում ենթակվում են **ու** հոլովման: **Սառը(ն), դառը(ն), խառը(ն)** ածականները թե՛ որպես բուն ածական, թե՛ որպես փոխանուն ածական միջտ հանդես են գալիս հոդով: Օրինակ՝ **Քաղցր և դառը** սուրճերից նախընտրում եմ **դառը** (այսինքն՝ դառը սուրճը):

Փոխանվանաբար գործածվող ածականը նախադասության մեջ կարող է ենթակայի պաշտոն կատարել: Երվելով ուղղական հոլովով՝ փոխանուն ածականը որպես օրինաչափություն պետք է ունենա հոդ, ինչպես՝ **Մեծը** ներս մտավ: **Կուշտը** սովածին մանր է բրդում: Սակայն նկատելի է մի հետաքրքիր իրողություն. եթե փոխանուն ածականը ունենում է **մի** անորոշ դերանվամբ արտահայտված որոշիչ լրացում, ապա ածականը հոդ չի ստանում: Օրինակ՝ **Մի կարճահասակ** մյուսին չպիտի նախանձի: **Մի տձև** մյուս տձևից ոչնչով չի տարբերվում: Հասկանալի է, որ երևույթի պատճառը **մի** դերանվան արտահայտած անորոշության մեջ է, քանի որ **մի** դերանուն որոշիչ որոշյալը միշտ անորոշ է: Բայց մյուս կողմից էլ փոխանուն ենթական որպես օրինաչափություն պետք է հոդ ունենա: Ավելացնենք նաև, որ քննվող իրողությունը վերաբերում է նաև հարակատար և ենթակայական դերբայներին: **Օրինակ՝ Մի հարբած** օրորվելով անցավ ճանապարհը: **Մի երգող** լռեց, մյուսները հետևեցին նրան: Հայտնի իրողություն է, որ ածականը, հարակատար և ենթակայական դերբայները, հաճախակի գոյականաբար գործածվելով, կարող են վերածվել գոյականի, ինչպես՝ **աղքատ, հարուստ, մուր, ցուրտ, հավելված, կոտորած, ծնող, ուսանող** և այլն: Սակայն վերը բերված նախադասությունների ընդգծված օրինակներից երևում է, որ դրանք չեն կարող ընկալվել որպես գոյականացված ածական կամ դերբայ:

Թվական խոսքի մասի համակարգում առկա շեղումները ևս քիչ են: **Բնը(ն)** և **տասը(ն)** թվականները, ինչպես նաև այն բաղադրյալ թվականները, որոնցում որպես վերջին բաղադրիչ հանդես է գալիս **ինը(ն)** արմատը, փախանվանական գործածության ժամանակ ուղղական հոլովում որոշիչ հոդ չեն ստանում:² Միայն նախադասության մեջ է հնարավոր դառնում որոշել նման թվականի թվականական կամ փոխանվանական կիրառությունը: Օրինակ՝ Ունի **քսանինը** գիրք, որոնցից **տասնինը** իրենը չեն: Ընդգծված բառերից առաջինը ունի թվականական, երկրորդը՝ փոխանվանական կիրառություն:

Երկու թվականը գոյականաբար գործածվելիս հոդից առաջ հանդես է գալիս գրաբարի հոգնակի հայցականի **ս-ն**՝ **երկուսը**:

¹ Աբրահամյան Ս., Գ., *Ժամանակակից գրական հայերեն*, Ե., 1981, էջ 167:

² Տե՛ս Պետրոսյան Զ., Զ., *Գոյականի առումները հայերենում*, Ե., 1960, էջ 86:

Քանակական թվականներից –**րորդ** և –**երորդ** ածանցներով կազմվում են դասական թվականներ: Դասական թվական չի կազմվում միայն **մեկ** թվականից: Վերջինիս համար գործածվում է **առաջին** բառը, որը կազմվում է **աջ** արմատից և **առ** ու **ին** ածանցներից: **Առաջին** բառը յուրահատուկ է նաև նրանով, որ ունի ածականի իմաստ, որի հետևանքով ածանցմամբ գերադրական աստիճան է կազմում, ինչպես՝ **հիմնարկի ամենառաջին մասնագետը, իմ ամենաառաջին անելիքը** և այլն: Բանն այն է, որ այս բառը նախապես ունեցել է ածականի իմաստ, ինչը վկայում են նրա՝ ՆՇԲ-ում բերված իմաստները՝ **նախկին, սկզբնական, իշխանական, գլխավոր, լավագույն, ազնվագույն** և այլն: Չնայած պետք է նշել, որ գրաբարի քերականության գրքերում իսկ **առաջին** բառը ներկայանում է որպես դասական թվական: Արդի հայերենի բացատրական բառարաններում ևս նշվում է **առաջին** բառի ածականական (հիմնական, գլխավոր, անհրաժեշտ) և նույնիսկ գոյականական (ջրիկ կերակրատեսակ իմաստով) իմաստները, բայց արդեն որպես թվականական իմաստից ածանցված:

Բաշխական թվականների համար սովորական չէ գոյականաբար գործածվելը, հատկապես երբ այն ունի կրկնավոր կազմություն: **Մեկ-մեկ** կրկնավորը ունի ոչ միայն բաշխական թվականի, այլև ավելի հաճախ մակբայի իմաստ: Օրինակ՝ **մեկ- մեկ հիշել, մեկ- մեկ հանդիպել, մեկ- մեկ այցելել**:

Մեկ թվականից իմաստային զարգացմամբ առաջացել է համանուն կապ՝ **տնով մեկ, աշխարհով մեկ**, իսկ նրա որոշյալի ձևի իմաստային զարգացումով՝ **մեկը** անորոշ դերանունը: Ի տարբերություն ածականի ու թվականի՝ դերանունը հարուստ է քերականական հատկանիշներով, որոնք դրսևորվում են առավել յուրահատուկ ու բազմազան ձևերով, քան որևէ այլ խոսքի մասի համակարգում: Դա բխում է դերանվան՝ որպես յուրահատուկ խոսքի մասի էությունից: Բանն այն է, որ դերանունները խոսքի մեջ կարող են փոխարինել գոյական, ածական, թվական, մակբայ խոսքի մասերին և ըստ այդմ էլ ունենում են համապատասխան խոսքի մասի քերականական հատկանիշներ: Բայց նույնիսկ այս դեպքում չկա միօրինակություն. կան առարկա ցույց տվող դերանուններ, որոնք չեն հոլովվում (ինքս, ինքդ, այս, այդ), կան գործողության հատկանիշ ցույց տվող բառեր, որոնք կարող են հոլովվել(այստեղ, այնտեղ): Դերանունը առանձնահատուկ է նաև հոլովի ու թվի քերականական կարգերի դրսևորման ինքնատիպությամբ ու անմիօրինակությամբ: Արդի հայերենի տասնմեկ դերանուն՝ **ես, դու, նա, մենք, դուք, ինքը**(անձնական), **սա, դա, նա**(ցուցական), **ով**(հարցական կամ հարաբերական), **իրար**(փոխադարձ), հոլովվում են անվանական-դերանվանական խառը հոլովմամբ, քանի որ հարացույցի անդամների մի մասը ձևավորվում է ինքնատիպ՝ սուպլետիվ ձևով, իսկ մյուս մասը (բացառական, գործիական, ներգոյական) անվանատիպ կազմություն ունի: Մնացած դերանունները հոլովվում են գոյականի նման և կարող են ունենալ հոլովական լրիվ կամ թերի հարացույցներ:

Թվի քերականական կարգի դրսևորման յուրահատկությունը երևում է ոչ միայն հոգնակիի կազմության, այլև նրա արտահայտած իմաստի մեջ: Առաջին և երկրորդ դեմքերի անձնական դերանունների հոգնակիները ցույց են տալիս որևէ ընդհանրությամբ միավորվող մարդկանց խումբ, որի մեջ մտնում է նաև խոսողը(մենք) կամ խոսակիցը(դուք): Ի տարբերություն գոյականի՝ դերանվան հոգնակիի կազմության մեջ բավականին ակտիվ է **ք** մասնիկը: Դերանվան հոգնակին կարող է կազմվել եզակի ուղղականից(**դու+ք, ինչ+եր**), եզակի

տրականից (**սրան+ք, իրեն+ք**) կամ բոլորովին այլ արմատից (**ես- մենք**): Ով դերանվան հոգնակիի կազմությանը մասնակցում են երկու հոգնակերտներ՝ **ք, եք**:

Դիմային հարաբերությամբ անձ ցույց տվող դերանուններից միայն **ինքը** դերանունը կարող է հանդես գալ իրի փոխարեն: Օրինակ՝ Ժամանակը ամեն ինչ **իր** տեղն է դնում: Հասկանալի է, որ այս դեպքում փոխաբերական գործածությունները նկատի չենք ունենում: **Ոմն** դերանունը գրաբարում անձ էր ցույց տալիս անորոշ նշանակությամբ, հոլովվում էր, ուներ գոյականական և ածականական իմաստ ու կիրառություն: Ժամանակակից հայերենում այն ունի միայն ածականի իմաստ ու կիրառություն, նշանակում է <<**ինչ-որ**>>, չի հոլովվում և դրվում է միայն անձ ցույց տվող բառերի վրա՝ **ոմն ուսանող, ոմն երգիչ**: **Ոմն** դերանվան հոգնակին՝ **ոմանք**, ունի միայն գոյականական նշանակություն, կիրառություն, հոլովվելու հատկանիշ: Ստացվում է, որ նույն բառի եզակին ունի ածականի իմաստ, կիրառություն, իսկ հոգնակին՝ գոյականի: **Այլ** դերանունը ունի առարկայի հատկանիշի իմաստ՝ այլ կարծիք, այլ հարց: Առարկայի իմաստ արտահայտելու համար ստանում է միայն **և** հոդ՝ ձեռք բերելով փոխանվանական գործածություն: Սակայն ի տարբերություն փոխանվանաբար գործածվող մյուս բառերի՝ **այլն** ձևը, ինչպես նաև հոգնակի ուղղականի **այլք** ձևը կիրառվում են միայն հաջորդաբար թվարկվող բոլոր առարկաները չնշելու, թվարկումը սահմանափակելու նպատակով: **Այլն** ձևի յուրահատկությունը նաև այն է, որ թեք հոլովներում հոլովական վերջավորությունը դրվում է **և** հոդից հետո՝ **այլնի, այլնից, այլնով** և այլն: **Այլք** ձևը ունի միայն առարկայական նշանակություն, թեք հոլովներից ունի միայն տրականի **այլոց** գրաբարյան ձևը: Ուրեմն այս դեպքում ևս ունենք **ոմն** բառի նույն յուրահատկությունը. եզակին ունի հատկանիշի, իսկ հոգնակին՝ առարկայի իմաստ: Թե՛ **ոմն**, թե՛ **այլ** դերանունների նման շեղումը ունի ընդհանուր պատճառ. գրաբարում այս դերանունների եզակիները ունեցել են նաև առարկայի իմաստ, որը ժամանակակից հայերենում չի պահպանվել, մինչդեռ հոգնակիները շարունակում են պահպանել այդ իմաստը: **Ոմանք** և **այլք** բառաձևերը հոդ չեն ստանում, որի պատճառը գրաբարյան **ք**-ի առկայությունն է:

Անձնական դերանունների յուրաքանչյուր դեմքի համար ժամանակակից հայերենը ունի գույզ դերանուններ՝ **ես- ինքս, դու- ինքդ, նա- ինքը, մենք- ինքներս, դուք- ինքներդ, նրանք-իրենք**: Սակայն եթե առաջին և երկրորդ դեմքերի գույզահեռ ձևերի միջև իմաստային էական տարբերություն չկա, ապա **ինքն** դերանունը ոչ միշտ է արտահայտում **նա** դերանվան իմաստը և հետևաբար ոչ միշտ է հնարավոր փոխարինել **նա** դերանունով: Եթե գործողության առարկան և գործողություն կատարողը համընկնում են, գործածվում է **ինքը** դերանունը, հակառակ դեպքում՝ **նա** դերանունը:

Առաջին և երկրորդ դեմքերի անձնական դերանունների խնդրառությունը փոխվում է՝ կախված **շնորհիվ** կապի շարադասությունից, ինչպես՝ **իմ(մեր) շնորհիվ- շնորհիվ ինձ(մեզ), քո(ձեր) շնորհիվ- շնորհիվ քեզ(ձեզ)**:

Հարցական և հարաբերական դերանունների առանձին, թե դերանվան մեկ տեսակ համարելու հարցը լեզվաբանների կողմից տարբեր կերպ է ընկալվում ու ներկայացվում, ընդ որում յուրաքանչյուրը փորձում է իր կարծիքը հիմնավորել համոզիչ փաստերով: Այդ դերանունները մեկ տեսակի մեջ միավորող, նաև հակառակը պնդող լեզվաբանները ուշադրություն չեն դարձրել մի կարևոր հանգամանքի. դրանք բառային կազմով նույնը չեն. **ինչու, քանի, որերորդ, քանիերորդ** դերանունները չեն կարող հանդես գալ նախադասություններ

կապակցողի դերում, ուրեմն և հարաբերական համարվել չեն կարող: Մի հետաքրքիր դիտարկում ևս, որը հաստատում է այդ դերանունների՝ առանձին տեսակ լինելը և անմիջական առնչություն ունի մեր քննության նպատակի հետ: **Որ** հարցական դերանունը առանց հոդի միայն հատկանիշի իմաստ ունի, հոգնակի **որոնք** ձևը հոդ չի ստանում և բացառապես առարկայի իմաստ ունի: Մինչդեռ **որ** հարաբերական դերանունը հոդով և առանց հոդի միայն առարկայի իմաստ է արտահայտում, հոգնակին՝ ևս:

Այսպիսով՝ անուն խոսքի մասերի համակարգում առկա անկանոնություններն ու շեղումները մասնավորապես և լեզվական յուրաքանչյուր իրողություն ընդհանրապես ունենում է իր ծագման, գոյության ու պահպանման հիմունքը, իսկ այդ ամենը լեզվի՝ որպես կենդանի երևույթի փոփոխականության, զարգացման ու կատարելագործման գործընթացի արտացոլումն է:

Գրականություն

1. Աբրահամյան Ս. Գ. և այլք, Ժամանակակից հայոց լեզու, հ. 2, Ե., 1974:
2. Աբրահամյան Ս., Գ., Ժամանակակից գրական հայերեն, Ե., 1981:
3. Աղայան Է. Բ., Ժամանակակից հայերենի հոլովումը և խոնարհումը, Ե., 1967:
4. Աղայան Է. Բ., Արդի հայերենի առձեռն բացատրական բառարան, Ե., 2014:
5. Աղայան Է. Բ., Լեզվաբանության հիմունքներ, Ե., 1987:
7. Ասատրյան Մ. Ե., Ժամանակակից հայոց լեզու, Ե., 1989:
8. Ավետիսյան Յու., Ջաքարյան Հ., Հայոց լեզու. Ձևաբանություն, Ե., 2008:
9. Խաչատրյան Լ. Մ., Լեզվաբանության ներածություն, Ե., 2008:
10. Նոր բառգիրք Հայկազեան լեզուի (հեղ.՝ Գ. Ավետիսյան, Խ. Սյուրմեյան, Մ. Ավգերյան), Ե., 1979:
11. Պետրոսյան Հ. Ջ., Գոյականի առումները հայերենում, Ե., 1960:
12. Ջահուկյան Գ., Բ., Ժամանակակից հայերենի տեսության հիմունքները, Ե., 1974:

Հոդվածը տպագրության է նրաշխարհում խմբագրական կոլեգիայի անդամ, բ.գ.թ. Ա. Յու. Սարգսյանը: